

FORUM / 2022 / ROČ. XII / Č. 1

PRO KONZERVÁTORY-RESTAURÁTORY FORUM FOR CONSERVATORS-RESTORERS

2022 / Vol. XII / No. 1
Peer-reviewed open access journal

Chief editor: Ing. Alena Selucká
Editors: Mgr. Pavla Stöhrová, Mgr. Jana Fricová

Editorial Board:

Ing. Ivo Štěpánek (Head of Editorial Board)
doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič
akad. mal. Igor Fogaš
Ing. Pavel Jirásek
Ing. Jan Josef
doc. akad. soch. Petr Kuthan
prof. RNDr. Jiří Příhoda, CSc.
Ing. Radka Šefců
Mgr. Pavla Stöhrová (Secretary)

Open access since 2019 available for free
on <https://mck.technicalmuseum.cz/casopis-fkr/>
The journal is indexed and abstracted in EBSCO.

Published by:

Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105, 612 00 Brno, Czech Republic

Contact for communication:

fricova@tmbrno.cz / stohrova@tmbrno.cz / selucka@tmbrno.cz

© Technické muzeum v Brně, 2022
ISSN (Online) 2571-4384
ISSN (Print) 1805-0050

RESTAUROVÁNÍ PÁNSKÝCH STŘEVÍCŮ ANEB DO JAKÉ MÍRY LZE NAPRAVIT NEVHODNÉ RESTAURÁTORSKÉ ZÁSAHY Z MINULOSTI?

Hana Tefal Juránková

(hana.tefal.juranek@seznam.cz)

soukromá restaurátorka

Příspěvek by měl být zaměřením nad nevhodnými restaurátorskými zásahy, které byly prováděny nejen v minulosti, ale i v nedávné době. Do jaké míry lze tyto předměty v havarijním stavu, ale i po podobném zásahu vyřazené ze sbírek, ještě zachránit? Je vhodné, aby byl křehký materiál znovu zatěžován čištěním? A jaký další postup k jeho fixaci zvolit? Příkladem jsou pánské střevíce z Buchlova, připisované hraběti Leopoldu I., Berchtoldovi (1759–1809), u nás jedny z mála dochovaných z období přelomu 18. a 19. století, které byly podobným neodborným zásahem značně poničeny.

Klíčová slova: Leopold I. Berchtold, Buchlov, hedvábný samet, paličkováná krajka, včelí vosk, neodborný zásah, havarijní stav

RESTORATION OF MEN'S SHOES: TO WHAT EXTENT CAN INAPPROPRIATE RESTORATION INTERVENTIONS FROM THE PAST BE REMEDIED?

Presentation reflects on improper restoration actions performed in the past and also present times. Unto what degree is it possible to save such objects in the state of disrepair or even being removed from collections due to mention actions? Is it appropriate for a delicate material to be again burdened by purification? And what procedure should be chosen for its fixation?

Men's shoes from Buchlov may serve as an example, attributed to Count Leopold I, Berchtold (1759–1809) and in our region one of the few preserved from the turn of the 18th and 19th centuries. They were damaged by such an unprofessional action.

Key words: Leopold I., Berchtold, Buchlov, silk velvet, bobbin lace, beeswax, unprofessional treatment, risk condition

Obr. 1 Před restaurováním / Before restoration

Předmět: pánské střevíce inv. č. BU 1681 a, b

Autor: neznámý

Datování: konec 18. století – zač. 19. století

Materiál/technika: useň, hedvábný samet, hedvábná stužka, plátno, zlacená porta, pajetky, bulióny

Rozměry: délka 28,5 cm, šíře špice 8,5 cm, podpatku 6,5 cm

Zadavatel: Státní hrad Buchlov

Předchozí restaurátorské zásahy: blíže neurčený neodborný zásah z nedávné doby, při kterém byl celý povrch napuštěn včelím voskem a památka tak byla značně poškozena.

PŮVOD STŘEVÍCŮ A LEOPOLD I. BERCHTOLD

Střevíce ze sbírky státního hradu Buchlov, nacházející se v roce 2021 v havarijním stavu, nejsou zajímavé pouze tím, že se u nás dochovaly z tohoto období jako jedny z mála, ale také proto, že byly původně majetkem Leopolda I. Berchtolda.

Pánské střevíce z hedvábného sametu, s červeným podpatkem, zdobené zlacenou rozetou z paličkové krajky, podle zvoleného materiálu a zpracování zřejmě patřily ke slavnostnímu oděvu.

Leopold I. Berchtold se narodil 19. července 1759 ve Stráži nad Nežárkou jako třetí dítě hraběte Prospera Antonína Berchtolda z Uherčic a hraběnky Marie Terezie Petřvaldské z Petřvaldu, studoval práva a filozofii na univerzitě v Olomouci a ve Vídni. Po studiích cestoval a po návratu publikoval několik etnografických a cestopisných studií. Celoevropskou proslulost získal členstvím v několika vědeckých společnostech, kde popularizoval výsledky moravského vědeckého bádání. Na Buchlov se ze svých cest vrátil v roce 1797 a ještě téhož roku se oženil s Johankou, hraběnkou z Magnisu.

Intenzivně se zabýval lékařstvím a fenoménem klinické smrti, šlechtelstvím, sadařstvím, propagoval očkování proti neštovicím, staral se o bezpečnost práce, bezplatně praktikoval lékařskou praxi pro chudé. Zakládal školy, podporoval sirotky a za napoleonských válek založil na zámku v Buchlovicích nemocnici. Za zásluhy o medicínu byl Leopoldovi udělen titul čestného doktora medicíny vídeňské univerzity. Zemřel na loveckém zámečku na Smradavce u Buchlovic 26. července 1809, kde o čtyři roky dříve založil sirlé lázně nesoucí dnes jeho jméno – Leopoldov.

POPIS

Symetrická usňová podešev, na jejíž spodní straně jsou vyraženy tři květinové motivy (snad značka výrobce?). Obuv má ostrou špičku, okolek z červené usně – kozinky je prošitý bílou nití. Nízký plochý podpatek je potažený červenou usní, kozinkou. Svršek je zhotoven z hedvábného sametu původně lososové barvy. Originální odstín je dochován v záhybech a pod rozetou. Z patní části obuvi vedou přes jazyk dva dílce, které se na nártu zavazují na tkanice z hedvábí v plátňové vazbě. Stejná stuha původně lemovala celý nártový výstřih a v oblasti klenku překrývala spojovací švy. Nárt zdobí velká rozeta ze stříbrné zlacené porty, zřejmě ručně paličkované. Uprostřed rozety je umístěna brož (knoflík) ve tvaru květiny. Podšívka patní části je zhotovena z jemné bílé rukavičkářské usně, činěné solemi hliníku, špice podložena silným bílým plátnem.

POŠKOZENÍ

Pánské střevíce se nacházely v havarijním stavu. Střevíce byly později nošeny se sešlápnutou patou, která se tímto způsobem zdeformovala. Toto byla běžná praxe, jak si udělat pohodlí nebo využít dosluhující obuv na domácí nošení. Nebylo též neobvyklé darovat oděvy a obuv chudším příbuzným či je použít při hraní divadla. Povrch byl ušpiněný a samet zcela odřený a zteřelý. V patní části je na obou střevících zachován ve fragmentech nalepených k podkladové usni ztmavlý škrobový pojivo. Původní barevnost byla patrná pouze ve skrytých částech pod rozetou. Červené podpatky se zachovaly v poměrně dobrém stavu, byly pouze zešedlé, podešve měly sešlápané, na každé z nich vyraženy tři značky v podobě květiny. Rozeta ze zlacené porty, upevněná na kruhovou podložku potaženou žlutým hedvábím byla ztmavlá, odřená, zkorodovaná a deformovaná. Lemovací i vázací stuha zteřelá s velkými ztrátami a odpadlými konci. Vše vybledlé s náznakem původní barevnosti pouze v uvázaném uzlu. Vnitřní část z bílé kozinky měla trhliny a byla poškozena požerem hmyzu. V místech sešití s kozinkou bylo požerem poškozeno i plátno.

Obr. 2 Demontáž a čištění stužky / Removal and cleaning of the ribbon

Celý povrch byl znečištěný a nevratně poškozený neodborným zásahem, při němž byl napuštěn poměrně silnou vrstvou včelího vosku rozpuštěného zřejmě v technickém benzínu. Tato krusta tvořila křehký krunýř, který se odlupoval i s fragmenty hedvábí a na špicích přispěl ke ztrátám hedvábného vlasu sametu. Na podpatku vytvořil šedou vrstvu.

PRŮZKUM

Vzhledem k tomu, že povrch střeviců byl velmi poškozen – jednalo se o havarijní stav, bylo nutné při restaurování postupovat velmi šetrně. Po provedeném nedestruktivním průzkumu a testech čištění byl zvolen postup restaurování.

Shrnutí laboratorního průzkumu provedeného Ing. L. Zamrazilovou v laboratoři Akademie výtvarných umění:

1. Mikrochemická analýza pojiva použitého ke spojení sametu a kozinky, prokázala škrobové pojivo.
2. Uvolněná vlákna sametu a stuhy, lemující okraj střeviců, byla pomocí optické mikroskopie, spalovací zkoušky a mikrodestilace určena v obou případech jako pravé hedvábí.
3. Analýza kovů provedená rentgenofluorescenční spektrometrií na středové květině a portě prokázala na všech zkoumaných místech použití stříbrného základu se zlacením na povrchu.

Laboratorní průzkum provedený v chemické laboratoři Technického muzea Ing. I. Kopeckou:

4. U odebraných vzorků šedé vrstvy z povrchu sametu byl prokázán včelí vosk.

POSTUP RESTAUROVÁNÍ

Demontáž

Stuha na nártu byla opatrně rozvázána a následně uvolněna a vytažena z dírek.

Čištění

Odsátí nečistot z celého povrchu bylo provedeno pomocí odsávačky s regulovaným sáním přes jemné síto.

Čištění kovů rozety bylo po zakrytí sametu prováděno pomocí štetce a kaučukové pryže s průběžným odsáváním nečistot odsávačkou.

Čištění a měkčení usně podešve a podpatku bylo provedeno houbou Wishab a pěnou Alvolu s jemným natukováním směsí VÚK. Z podešve bylo dle možností mechanicky skalpelem odstraněno inventární číslo napsané velmi odolnou bílou barvou.

Obr. 3 Čištění / Cleaning

Obr. 4 Odsávání vosku / Soaking the wax off

Obr. 5 Odsávání vosku / Soaking the wax off

Bílou kozinku bylo možné čistit pouze suchou cestou houbou Wishab a kaučukovou pryží s jemným tukováním směsí na bílé usně. Roztok izopropylalkoholu a vody byl použit na zábalu při vyrovnávání patních částí bot v dlahách.

Na základě laboratorního průzkumu, který prokázal povrch prosycený vrstvou včelího vosku, následovalo hledání způsobu, jak tuto vrstvu co nejšetrněji odstranit s minimálními ztrátami degradovaného materiálu. Na špicích, podložených plátnem bylo možné rozpouštět voskovou vrstvu chemickým benzínem a pomocí tampónů ji stírat. Jelikož se včelí vosk na povrchy aplikuje rozpuštěný v technickém benzínu, mohl by být tento postup použit i k jeho odstranění. Problém však představovala velmi křehká vlákna vlasu sametu, která se při stírání lámala. V patní části, kde se nacházely malé plošky křehkých fragmentů hedvábí již bez vlasu, nalepených na bílé usni pomocí tmavých škrobových pojidel, nepřípadalo vlhčení v úvahu. Takovým zásahem by se nevratně poškodila.

Po provedení zkoušky bylo pro čištění sametu zvoleno jako nejšetrnější odsávání vosku nahříváním pomocí restaurátorské špachtle. Při nastavené teplotě 75 °C byl vosk odsáván do buničiny přes tampón tak, aby se špachtle nedotkla přímo sametu. Teplota byla postupně zvyšována ze 40 °C, až bylo docíleno teploty, při které se vosk rozpouštěl. Tímto způsobem jej bylo možno odstranit z celého povrchu téměř bez ztrát materiálu a dalšího poškození vlasu. Samet po jeho odstranění zvláčněl, ale skvrny a ztvrdlá pojiva z dřívějších zásahů již není možné dočistit.

Vázací stužka byla čistěna tampónem vlhčeným destilovanou vodou o teplotě 30 °C tupováním s vyrovnáním a sušením na desce pod skličky.

Podložení usně

K podložení chybějící a poškozené usně v oblasti paty byla použita stejně zpracovaná bílá kozinka lepená vyzím kličem. Podložení je řešeno pouze místně.

Překrytí textilu

Původním požadavkem zadavatele bylo překrytí celého povrchu boty jemnou hedvábnou krepelínou tak, aby se zamezilo dalším ztrátám hedvábného materiálu. Po provedeném průzkumu a následném vyčištění sametu se rozhodlo o změně, kdy překrytí špice již nebylo nutné. K překrytí poškozených patních částí bot bylo použito jemné hedvábí (francouzská krepelína), obarvené na odstín dochovaného materiálu. V dolní části podél podešve bylo nutné jeho uchycení pomocí bodového lepení adhezivem Lascaux Acrylkleber. Původní záměr aktivovat adhezivum tepelnou špachtlí s úzkým nástavcem byl po testech změněn. Během práce byl zvolen šetrnější způsob, kdy bylo stejné pojivo – pásek adheziva – aktivováno čistým lihem, a předmět tak nebyl zatěžován teplotou potřebnou k lepení. Velmi malé částechky pojiva jsou použity i v ploše tak, aby zajistily fragmenty původního hedvábí proti pohybu. V místě patního švu je krepelína přichycena šitím hedvábnou krepelínou k původnímu sešití usně.

Přes okraj nártového výstřihu je přehnutá a přišitá v místech původního šití hedvábnou krepelínou. Dírky pro stužku jsou v ní pouze roztaženy. U jedné z bot byla poškozená špice zajištěna podlepením u okraje a skeletováním prasklého místa krepelínou k podkladovému plátnu. Vázací stužky byly obaleny jemnou krepelínou do sendviče, dle potřeby plošně prošity a následně provlečeny na původní místo a zavázány. Do střevců byla ušita výztuž z nebělené bavlny s PES výplní a následně byly uloženy v odkyselené krabici.

Obr. 6 Překrývání / Overlaying

Obr. 7 Překrývání / Overlaying

Obr. 8 Překrývání / After restoration

Obr. 9 Po restaurování / After restoration

Obr. 10 Po restaurování / After restoration

Obr. 11 Po restaurování / After restoration

Obr. 12 Po restaurování / After restoration

DOPORUČENÝ OCHRANNÝ REŽIM

Doporučené ideální hodnoty prostředí pro uložení usňových materiálů jsou relativní vlhkost 50–55 %, teplota 18–20 °C. Je pochopitelné, že tyto hodnoty je velmi těžké udržet v neklimatizovaném historickém objektu. Pro uložení i vystavení obuvi je vhodné zvolit speciálně upravenou vitrínu, ve které kromě výše navržených podmínek, budou chráněny i před prachovými polutanty.

ZÁVĚR

Tato situace nás nutí k zamyšlení, jak je možné že k takovému zásahu v minulosti došlo. Z neznalosti restaurování textilu nebo byl tento zásah výsledkem nějakého experimentu? Kdo mohl střevíce tímto způsobem poškodit? Nechce se věřit, že by se jednalo o restaurátora. V tomto případě bylo naštěstí možné po provedení laboratorním průzkumu zvolit poměrně šetrný způsob odstranění vrstvy včelího vosku z celého povrchu střevíců a většinu plochy hedvábného sametu tak zachránit.

Otázkou však zůstává, kolik podobných „oprav“ na památkách ještě uvidíme a budeme muset řešit, zda je možné předmět zachránit, nebo se jen dívat, jak kvůli neodbornému zásahu postupuje jeho rozpad.

LITERATURA

- KYBALOVÁ, L. Dějiny odívání – Barok a rokoko, Lidové noviny 1997, vydání první, ISBN 80-7106-144-1.
- Leopold I. Berchtold [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Leopold_I._Berchtold
- Móda, Z dějin odívání 18., 19. a 20. století (Z anglického originálu The Collection of the the Kyoto Costume institute, Taschen, Köln 2002), Slovart, s.r.o., 2003, vydání první, ISBN 3-8228-2624-3.
- Obuv v historii, Sborník materiálů z VI. Mezinárodní konference Zlín 2010, ISBN 978-80-87130-22-3.
- ŠTÝBROVÁ, M. Dějiny odívání - Boty, botky, botičky, Lidové noviny 2009, vydání první, ISBN 978-80-7106-986-7.